

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

ŠTUDIJSKI SEMINAR »TRST V VOJNI« IN MEDNARODNI POSVET »TRST MED DRUGO SVETOVNO VOJNO«

Trst 20., 27.–29. maj 1991

Na študijskem seminarju »Trst v vojni« in mednarodnem posvetu »Trst med drugo svetovno vojno« so sodelaci Deželnega inštituta za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji – Julijski krajini predstavili prve izsledke raziskave na temo Trst med drugo svetovno vojno. Pri štiriletnem raziskovalnem načrtu, ki ga finančno omogoča Pokrajina Trst, sodeluje skupina dvajsetih raziskovalcev. Cilj raziskave je osvetliti družbeno, gospodarsko, politično in kulturno življenje Trsta v času druge svetovne vojne in raziskati doslej še nepoznano dokumentacijo, ki jo hranijo tržaški in rimski arhivi. Kot so poudarili odgovorni za raziskavo C. Daneo, T. Sala in A. Vinci, je potrebno vojno dogajanje preučiti v celovitejši luči kot je to doslej storilo krajevno zgodovinopisje in upoštevati širši politični, družbeni in gospodarski okvir, v katerem se je krajevna zgodovina odvijala. Namen snovalcev omenjene raziskave je, da se premesti stereotipno gledanje na preteklost in ugotovi, kaj se je v času vojne dejansko spremenilo in kaj je ostalo nespremenjeno.

C. Daneo je v svojem referatu osvetlil demografski razvoj mesta v letih 1931–1943. Mesto je v 30. letih doživelo skromen demografski porast v primerjavi z demografskim razvojem v drugih italijanskih mestih kot so na primer Genova, Milano ali Torino. Za tržaško prebivalstvo so značilne nizka rodnost, visoka otroška umrljivost in visoko število smrti zaradi jetike med odraslimi. Mesto, ki je dolga desetletja bilo privlačevalni pol za obubožani kmečki živelj, je v letih pred drugo svetovno vojno izločalo vedno večje število oseb, medtem ko je bilo vse manjše število novih priseljenec. V 30. letih je v Trstu naraslo število družbeno ogroženega prebivalstva. Ob izbruhu vojne pa se je število revežev in brezposelnih še povečalo. Kot je ugotavljala T. Cattalan, fašistično javno skrbstvo ni bilo kos vedno večjim potrebam in številnim nepreskrbljenim prebivalcem. Fašistične oblasti so namreč že leta 1923 prevzele zasebno karitativno ustanovo E.C.A., ki jo je dotlej upravljala in vzdrževala tržaška politična in gospodarska elita. S prehodom iz zasebnih v javne, fašistične roke, pa je zavod izgubil glavnino zasebnih prejemkov. Referentka je poudarila, da je fašistična karitativna ustanova skrbela predvsem za potrebe mestnih revežev, medtem ko je popolnoma zanemarila potrebe okoliškega obubožanega prebivalstva.

S. Fattorini je naglasil, da je po izbruhu vojne in Trstu primanjkovalo najosnovnejših živil (olja, rib, koruzne moke), goriv (premoga in drv) ter mila. Da bi kljubovale težavam na področju preskrbovanja mesta, so fašistične oblasti ustanovile posebno ustanovo, katere namen je bil preprečiti širjenje črne borze in nadzorovati živilsko industrijo. Kljub navideznim naporom ni uspelo oblastem preprečiti pomanjkanja najosnovnejših živil, predvsem zato, ker so štiti korporativne interese tržaških trgovcev. Fašistični režim je sicer z uvedbo živilskih izkaznic hotel zagotoviti vsemu italijanskemu prebivalstvu minimalno število kalorij za preživetje. Vendar zamrznitev cen blaga, mezd in najemnin, je poudaril O. Bosori, ni rešila vprašanja preskrbe mestnega prebivalstva, ki je bilo v predvojnem času vajeno visokih konzumov. Sicer pomanjkanje, ki ga je Trst doživel v času druge svetovne vojne, še zdaleč ni bilo tako dramatično kot tisto iz časa prve. Tržačani so si kljub prepovedi oblasti ilegalno preskrbovali potrebno hrano na furlanskem in istrskem podeželju.

R. Pupo je poudaril, da so fašistične oblasti z največjo skrbjo sledile vprašanju prehranjevanja mesta, ker so se zavedale, da lahko pomanjkanje živeža negativno učinkuje na javni red. Z veliko pozornostjo so beležile javno vzdušje s pomočjo mreže zaupnikov, karabinjerjev, Ovre in privržencev fašistične stranke. V arhivih so se ohranili raznovrstni dopisi o pogovorih, ki so se odvijali v gostilnah, trgovinah, ulicah in ki nam osvetljujejo takratno vzdušje tržaškega prebivalstva. Z neuspeli italijanske vojske in z vedno večjim pomanjkanjem v času vojne je narasčalo nezaupanje tržaškega prebivalstva tako do državnih kot krajevnih voditeljev.

Vse do leta 1942 pojav antifašističnega gibanja in partizanske dejavnosti na tržaškem podeželju ni zaskrbljeval organov javnega reda, je ugotavljal A. Sema, ki je preučil arhivsko gradivo italijanske kraljevske vojske. Vojaške oblasti je v večji meri zaskrbljevalo pomanjkanje živil in slabšanje gospodarskega stanja. »Visoka morala«, ki so jo vojaške oblasti beležile med svojimi vojaki, je spričo gmotnih težav splahnela. Razplet dogodkov je pokazal, da je bilo upanje v hitro zmago in hiter povratak domov povsem zmotno. Vojaški organi so se v Trstu soočali tudi s prisotnostjo slovenskih vojakov v italijanski vojski. Zavedajoč se njihove navidezne pokornosti in dejanske protitalijanske usmeritve, so slovenske vojske po letu 1941 vključevali v posebne bataljone.

M. Rossi in F. Cecotti sta spregovorila o poti, ki so jo prehodili nekateri italijanski vojaki, potem ko so zapustili tržaške kasarne. Najprej so odšli v Albanijo, kjer so dočakali zlom fašistične Italije in nemško ujetništvo. Referenta sta s pomočjo dnevniških zapiskov in pisem osvetlila njihovo travmatično izkušnjo v nemških lagerjih, rudnikih in tovarnah. Pot teh italijanskih vojaških internancev pa se ni zaključila v nemških lagerjih, nadaljevala se je v ruskem ujetništvu, na Poljskem in v Litvi.

D. Matiussi je osvetlil spore med krajevnimi fašističnimi voditelji, ki so prevzeli vodstvo fašistične stranke v Trstu med leti 1938 in 1942. Fašistična stranka se je v Trstu okrepila zlasti v letih 1931–1939, v času, ko jo je vodil Starace. Povečalo se je število pristašev in tudi njena družbena dejavnost je korenito posegla v vse plasti mestnega življenja. Fašistična stranka je ščitila v Trstu predvsem interese uradniškega sloja in tržaškega malomeščanstva, kljub temu, da je bil del vodstva stranke, z *Giunto* na čelu, protimeščansko usmerjen. V zimi 1942, ko je srednji sloj postal žrtev družbene in gospodarske krize, ki jo je prinesla vojna, pa se je tudi v uradniških vrstah širilo neodobravanje fašističnega režima.

G. Melinato je preučil vključitev tržaškega ladjedelništva v italijansko vojno gospodarstvo in njegov prehod iz zasebne v javno last. Fašistične oblasti so postopoma oddaljele prejšnje tehnične kadre in zaposlile svoje pristaše tako na vodilnih mestih kot med delavstvom. Kljub temu, da so bili *Cantieri Riuniti dell' Adriatico* državna družba, je bivški lastnik, družina Cosulich, ohranil pomembno vlogo pri vodenju in usmerjanju ladjedelniške proizvodnje.

A. Andri je preučil proniranje fašistične kulture in propagande v vsakdanjo šolsko stvarnost. S pomočjo šolske dokumentacije (poročil šolskega skrbnika, dijaških spisov) je osvetlil šolsko življenje in politične izbire šolskih organov v letih 1936–1943. Imperialistično poslanstvo Italije je postalo predmet šolskih ur že v letih 1935–1936, v času vojne z Etiopijo. Iz preučitve didaktične dejavnosti je razvidno, da je pedagoško delo zlasti na licejih potekalo mimo fašistične retorike, oziroma da je ta bila le eden izmed trenutkov pouka, ne pa odločilen. Dijaki so še naprej brali klasike, lahkotno literaturo, tudi avtorje, ki so bili ideološko nasprotni fašističnemu režimu. Po izbruhu vojne je šolske oblasti bolj skrbela šolska disciplina kot pa fašistična propadanda. Vojna realnost je ošibila fašistični propagandistični aparat v šoli in posledice izredno slabega gospodarskega stanja večine tržaškega prebivalstva so se odražale tudi pri šolskem delu.

V tistih letih je bila za tržaške šolske organe izključitev židovskih dijakov in učiteljev eden izmed najtežavnejših trenutkov šolskega življenja. E. Ginzburg je osvetlila obnašanje krajevnih šolskih organov in omenila raznovrstne načine, s katerimi je židovsko prebivalstvo poskušalo ohraniti svoj družbeni in poklicni položaj kljub rasnim zakonom. Številni prestopi Židov v katoliško in evangeličansko vero pričajo o spreobrnitvi vseh tistih, ki so kljub novim zakonom hoteli obdržati svoje mesto v družbi. Dejansko so ga le izjemoma ohranili.

V ustnih pričevanjih tistih Židov, ki so preživeli fašistično preganjanje in nacistično internacijo, ugotavlja S. Gherardi Bon, se prepletata kolektivna in individualna izkušnja. Nekateri se spominjajo tragičnih dogodkov z distanco, drugi pripovedujejo z obupom in razočaranjem, ki ju čas ni omilil. Iz Trsta so po uvedbi rasnih zakonov zbežali le tisti Židje, ki so bili antifašistično usmerjeni oziroma tisti, ki so se zavedali, da je dokončno preminil svet, v katerem so odrasli. Najrevnejši, še posebno tisti, ki so živeli v getu, so naivno in neobgleno pričakali svojega krvnika doma. V pričevanjih se kažejo razlike, ki so jih v sami židovski skupnosti zarisali družbeni stan, finančna razpoložljivost in kulturna osveščenost posameznikov.

P. Blasina je s pomočjo škofovih pastoralnih pisem, dopisov podeželskih duhovnikov in vprašalnikov, sestavljenih ob škofovskih vizitacijah, osvetlil vlogo tržaško-koprškega škofa in duhovščine v javnem in verskem življenju. V letih 1938–1943 je tržaška Cerkev z zahtevo po večji moralizaciji poskušala prevzeti moralno nadzorstvo nad mestom, ki je do vzpona fašizma pripadalo nacionalno-liberalnemu meščanskemu taboru. In prav patriotizem tržaško-koprškega škofa Santina je približal italijansko malomeščanstvo tržaški Cerkvi. Škof Santin je bil zagovornik sodelovanja s fašističnimi oblastmi, vendar z njimi ni soglašal glede slovenskega nacionalnega vprašanja. Do le tega je zavzel samosvoj in protisloven odnos: po eni strani se je oddaljil od Fogarjevega ravnanja, ker je bil nasproten vsakršnemu neposrednemu sporu s civilno avtoriteto. Po drugi strani je Santin očital fašističnim oblastem, da so se lotile »slovenskega vprašanja« neprimerno, ko so prepovedale slovenskim vernikom slovensko molitev. Santinov glavni cilj je bila dobrobit italijanske domovine, čeprav ga je zaskrbljevala tudi vedno večja verska mlačnost slovenskega prebivalstva.

F. Bednarz in M. Coslovih sta statistično obdelala družbene, demografske in gospodarske značilnosti tržaške četrti Sv. Jakoba. S posebno pozornostjo sta sledila spremembam v urbanističnem tkivu. Če je bil Sv. Jakob ob začetku 20. stoletja predvsem delavski in slovenski okraj, so ga urbanistični posegi v 20. in 30. letih bistveno spremenili. Gradnja dveh predorov, rušenje in obnova zgodovinskega jedra te četrti so približali Sv. Jakob središču Trsta. Po gradnji novih stavb so se v četrti naselili predvsem pripadniki italijanskega malomeščanstva in uradništva. Povečalo se je število trgovin in gostilen, medtem ko je upadlo število obrtniških delavnic in manufaktur. Vojna je upočasnila urbanistični razvoj četrti, tudi zato, ker so postali najrevnejši in najbolj naseljeni predeli četrti tarča zavezniških bomb.

Podpisana je s pomočjo objavljenih in neobjavljenih avtobiografskih virov slovenskih piscev predstavila odzivanje slovenskih ljudi na preganjanje fašističnih oblasti. Doživljanje političnih voditeljev mlajše generacije, ki so z ilegalno dejavnostno odgovorili na preganjanje fašizma, je bilo povsem različno od vedenja tistih, ki se niso dejavno udeleževali protifašističnega boja. Za oboje je bilo fašistično obdobje izredno travmatično, vendar je bil odnos do oblasti bistveno različen. V zapiskih Špangerja, Škrapa, Čermelja, Sardoča, Žerjale. Sfiligoja je vidna pripravljenost na lastno žrtvovanje v boju zoper fašizem. V njihovih pričevanjih so med drugim vidni vpliv meščanske ideologije, kult discipline in virilnosti ter vrednot, ki so jih sprejeli v šoli in v slovenskih društvih istočasno z nacionalno zavestjo.

Preživetje je bila glavna skrb tistih, ki se niso udeležili protifašističnega boja v 20. in 30. letih. Fašističnemu režimu so odgovarjali z molkom ali z ironijo. Dogodki, ki so se vršili v številnih kraških vaseh, pričajo, da je bil eden izmed odgovorov slovenskih vaških skupnosti prav posmeh fašističnim simbolom. V zgoniški vaški skupnosti je na primer opaziti spor med tistimi, ki sprejemajo fašistične oblasti kot predstavnike avtoritete, in tistimi, ki jih s posmehovalnimi dejanji izigravajo. Če je fašizem nasprotnik večine Slovencev, se z izbruhom vojne in zlasti z naraščajočim vplivom OF spremeni koncept sovražnika. Vidna je zadrega in nerazumevanje vojnega doganja, predvsem s strani tistih, ki so svojo miselnost izoblikovali pred vojno. Avtobiografski viri nam predstavljajo večobrazno slovensko stvarnost. Podoba družbe in ljudi ostaja sicer fragmentarna, a nadvse pomembna za presojo reakcij slovenskega prebivalstva na območju Julijske krajine, kjer sta socialni, kulturni in gospodarski položaj in tudi generacijska pripadnost določala pristop in aktivnost v antifašističnem boju.

Kot je razvidno iz vsebinskega prikaza referatov, so tržaški raziskovalci osvetlili vojni vsakdanjik, stopnjo odobravanja fašističnega režima, odzivanje na fašistično politiko tržaških slojev, boj za preživetje in težnjo po ohranitvi družbenega statusa. Pregledano arhivsko gradivo kaže konflikte v samem vodstvu fašistične stranke, nasprotja med gospodarskimi in političnimi krogi, a tudi klientski način vodenja javnih zadev. Referenti so podali mnogoobrazno podobo Trsta v času vojne in tudi v letih pred njo. Obenem so opozorili na strukturne značilnosti »longue durée«. Odnos mestopodeželje ostaja tudi v vojnem dogajanju nespremenjeno: izoliranost mesta od zaledja in nezaskrbljenost političnih in vojaških oblasti za to, kar se je dogajalo nekaj kilometrov stran od mestnega središča, priča o tradicionalni ločitvi mestnega življenja od življenja njegovega zaledja. Pozornosti je vredna tudi ugotovitev, da organov javne varnosti ni v času vojne zaskrbljevala prisotnost Slovencev v mestnem središču. Odprto vprašanje ostaja: kako je potekalo v času vojne in še prej v tridesetih letih življenje povprečne slovenske družine v mestnem okolju. Kakšno vlogo sta v predvojnem in vojnem času odigrala strah in kakšno skrb za preživetje. Naloga krajevnega slovenskega zgodovinopisja je, da osvetli doslej neraziskana področja iz časa druge svetovne vojne in prispeva k poglobljeni in celoviti raziskavi, ki premošča manihejsko optiko nacionalistično obarvanega tržaškega zgodovinopisja.

Marta Verginella

14. ZASEDANJE KONFERENCE »EVROPA REGIJ«: DONAVSKA MONARHIJA KOT ZIBELKA EVROPSKEGA REGIONALIZMA

Dunaj, 1.–6. novembra 1991

Od 1. do 6. novembra 1991 je na Dunaju v palači Auersperg potekalo štirinajsto zasedanje mednarodne konference »Evropa regij« o soodnosu razvoja regionalizma in nacionalnega vprašanja v Habsburški monarhiji. Simpozij je bil v veliki meri pod vplivom aktualnopolitičnega dogajanja v delih današnje postkomunistične Evrope in reakcije zahodne Evrope nanj, zato bi lahko rekli, da je precej izgubil svoj historični značaj.

Glede na strokovno in tematsko raznolikost referatov je bila taka usmerjenost zasedanja seveda pričakovana in z ozirom na vsakokratne nastope v diskusiji tudi zelo prisotna. V tej je še posebno izstopala hrvaška skupina udeležencev, kar je seveda v sedanjih okoliščinah popolnoma razumljivo. Kolega poleg mene – iz Slovaške – se je nad takim potekom razburjal, a istočasno (paradoksalno), pesimistično (trdil je, da je samo realist) napovedoval »kroatizacijo« Češkoslovaške v najbližnji prihodnosti. Za to pa je v precejšnji meri tudi šlo. Habsburška monarhija se je pojavljala v aktualnopolitičnem kontekstu kot izhodišče za nekaj vprašanj: ali je bila Habsburška monarhija ječa ali paradiž narodov? ali je razpadla ali bila razbita? v kakšnem odnosu je položaj posameznih narodov do provincializacije-centralizacije-regionalizacije v monarhiji? kaj se današnja Evropa od nje lahko nauči (če se strinjamo, da se od zgodovine res ne da naučiti samo to, da se od zgodovine ne da nič naučiti)? kakšen je vpliv regionalizma v Habsburški monarhiji na regionalizacijo in pojav »Srednje »Evrope« v današnji Evropi? kakšen je odnos med sodobno nacionalno državo in regijami v Evropi danes?